

Hovsep Hayreni: Palu 1915 ve Kanlı Köprüsü

Posted on 22/04/2013

Eski Palu kazası Dersim-Çarsancak'ın güney-doğu sınırlarında bugünkü Palu'dan başka Kovancılar ile Karakoçan'ın büyük bölümünü de kapsayan geniş bir kazaydı. Palu şehrinin yarı nüfusu (10.000 kişiden 5.250'si) Ermeniydi. 1914'de kazanın 37 yerleşkesinde resmi verilerle 15.753 Ermeni yaşıyordu. Soykırımdan sağ çıkanların kaleme aldıkları anılar Palu ve köylerine adanmış bir dizi Ermenice kitapta ayrıntılı olarak mevcuttur. Fazlasını kitap çalışmasına bırakarak bu 24 Nisan için Palu'nun insan mezbahasını tanıtacağım.

Raymond Kévorkian Palu'daki tehcir uygulamalarını kısaca şöyle özetliyor:

“Başka yerlerde olduğu gibi seferberlik ilanıyla birlikte genç erkek nüfus askere alınıp cephelere gönderilmiş, 1915 şubatından sonra alınanlar ise amele taburlarına aktarılmıştı.

İlk sinyal Nisan 1915'de şehrin önde gelen Ermenilerinin tutuklanmaya başlamasıyla verildi. Eczacı Karekin Küreciyan en başta alınıp Diyarbakır'a gönderilmiş, onu Hınçak partili iki kardeş Hampartsum ve Mıgırdiç Kozigyanlar izlemişti. Hemen ardından Kaymakam Kadri Bey evlerde silah arama operasyonları için emir verdi. 36 Ermeni köyünde bu operasyonları yürütmekle iki Kürt aşiret reisi (Haşim ve Tefür Beg) görevlendirildi.

En büyük Ermeni köyü (1648 nüfuslu) Havav ilk başta muhatap oldu. 150 silahlı çeteye kuşatılan köyde göze dokunan 69 kişi tutuklanıp Palu'ya götürüldü. Bunlar şehirden seçilen 200 kişiyle birlikte Palu köprüsü üzerinden götürüldükleri Kornakdere isimli komşu boğazda Teyfeş (Tefo) Beg'in çeteleri tarafından katledilip suya atıldılar.

Öteki Ermeni köyleri birbirinden izole edildikten sonra İbrahim, Ruşdi ve Teyfeş beyin

çeteleri tarafından baskına verildiler. Haziran ortalarına kadar tutuklanan bütün erkekler soyulup Murat nehri üzerinde kurşuna dizildiler. Til köyünde yalnız bir değirmenci bırakıldı, o da un öğütme işini güvenceye almak için.

1 Haziran günü Xoşmat'da konaklanan çoğu Egin ve Arapgirli amele taburu görevlisi 800 Ermeni ve yine Nırxı'de 7 aydan beri çalıştırılmakta olan 400 Ermeni kesici silahlarla doğranarak katledildiler...

Palu ve köylerinde yapılan katliamlardan sonra geride kalan yüzlerce kadın, yaşlı ve çocuklardan oluşan bir sürgün kafilesi Temmuz başlarında Maden üzerinden Siverek, Urfa ve Bilecik'e doğru gönderildiler." [1]

Palu'daki tehcir uygulamasından söz eden bütün kaynaklar bu şehrin insan mezbahasına çevrilen tarihi taş köprüsünü özel olarak konu ediyor.

"Palu Hapishanesi şehirde tutuklanan eğitimci, zanaatkar, esnaf Ermenilerle doldurulmuştu. Oradan grup grup imhaya gönderiliyordu. Soykırım mekanizmasının merkezi ögesi Murat nehri üzerine kurulu sekiz kemerli tarihi taş köprüydü. Oraya kurulmuş üç ayrı mezbahada insan kasapları hiç durmadan çalışıyor, Kaymakam Kadri Bey bazen yerinde denetlediği bu kesim işini "gövdeler millete, kelleler devlete" diyerek teşvik ediyordu. Bu kanlı köprü Palu Ermenileri dışında Erzurum tarafından ve özellikle Kığı'den getirilen 10 bin kadar sürgünlerin de infaz yeri olmuştu. Bilinen kasap başları Zeynelzade Mustafa ile oğulları Hasan ve Hüsnü, Norpertli Çavuş Mahmud, Şeyhzade Hafız, Süleyman Bey, Said Bey, Kazım Ali Mustafa Ağa, Müsrimli Karaman'dı. Bunların doğrudan bağlı oldukları Kaymakam Kadri Bey aynı zamanda Palu'nun İttihatçı kulübünün sorumlusuydu." [2]

Bağdasar Aramyan'ın anlattığına göre Kaymakam Kadri Bey Diyarbakır'da doğmuş ve eğitimini Selanik'te almış. Türkçe, Fransızca ve Ermenice okur-yazarlığı olan Jön-Türk geleneğinden bir devlet adamı. Savaş öncesi burada kaymakamlığa başlamış, tehcir gününe

kadar Ermeni cemaatinin ileri gelenleriyle samimiyet kurarak onların kendisine hayırhah bakmalarını sağlamış. Silah toplama ve tutuklamaları bu sayede direnişle karşılaşmadan gerçekleştirdikten sonra kıyıcı yüzünü çekincesiz sergilemiştir. İttihat ve Terakki'nin yerel sorumlusu olarak Ermenileri kökten tasfiye sinsi planını kendi alanına uygulamada çok bilinçli davrandığı ve başarılı olduğu söylenebilir. Ermeni siyasi partilerinin en güçlü olduğu köylerde bile yok edilmeye karşı savunma yapılamamasında bu aldatıcı taktiklerin önemli rolü olmuştur.

Kadri Bey burada görevini yerine getirdikten sonra terfi olarak Muş'a mutasarrıf yapılır. 1919'da İngilizlerin baskısıyla İstanbul'daki hükümet Ermeni kırımlarından sorumlu olanların tutuklanıp gönderilmeleri için emir çıkartınca Kadri Bey de yakalanır. Harput'ta hapse konduktan sonra başka iki tutukluyla beraber İstanbul'a gönderilirken yolda firar etmelerine göz yumulur. İdamlık suçlar işlemiş Palu kasabı böylece yargılanmaktan kurtulur.[3]

Palu'dan tehcir gözlemlerini aktaran Mesrop Grayyan da Palu Köprüsü'nü özel bir başlık altında konu ediyor:

“Ben bu asırlık köprüye “Kanlı Köprü” adını verdim. 1915'in korkunç felaketinden sağ çıkan biri olarak şehitlerimizin gece vakti bu mezbahaya götürülmelerine tanık olmuş ve yürek paralayan seslerini duymuşum. Bu köprü'nün ortasında koyun gibi kesilen Ermenilerin kanları kurumuş ve taşlaşıp kalmıştı uzunca zaman...

O korku ve dehşet günlerinde yüzlerce kişiyle sığındığımız Surp Krikor Lusavoriç kilisesinden akşamları bitişik yolu izledik. Oradan beş dakika ötedeki köprüye indirilen ikişer ikişer birbirine bağlanmış mahkumlar çok geçmeden aşağıda boğazlanmaya başlanır ve bağırtiları gece sessizliğinde bize ulaşırdı...

Kurbanları önce köprü'nün yanındaki karakol binasına doldurup sonra kısım kısım köprü'nün

ortasına götürürlermiş. Orada Ermeni kanıyla tiryakileşmiş kırmızı gözleri, keskin kılıçları ve baltalarıyla vahşi cellatlar işe koyulmuş. Aradzani (Murat nehri) doymak bilmez bir canavar gibi cansız yada yaralı bedenleri yutuyor, onların eksik bıraktığını tamamlıyordu...

Bu idamlık gruplardan biri içinde boğazlanmaya götürülürken teyzemin oğlu Garabed Noroyan (ki Amerika'dan yeni dönmüştü) kendini suya atar ve yüzerek kaçıp Nexri'ye ulaşır, fakat aç kurtlar gibi Ermeni arayanlar onun izini bulur, ateş ederek kovalar ve nihayet Sakrat yolunda düşürürler. Köprüden mucize eseri kaçıp kurtulan Gülüşkerli Soğomon Hayrabyan ve Tavoyents Manuk da benzer şekilde peşlerine verilerek katledilirler...

Bir gün de Türkün biri abdest almak için nehir kıyısına indiğinde, bir taşın arkasından çıkan yaralı bir Ermeni onu ayaklarından tutup suya çeker, intikam hırsıyla boğmaya çalışır. Fakat gücü yetmez ve sonunda bitap düşerek suyun akıntısına kapılır...

Bu köprü üzerinden geçti yurdundan sökülmiş Ermenilerin sayısız kafilesi. Erzurum'dan, Kığı'den, Muş'dan, Peri'den, Palu'nun çevresinden güneye sürülmek üzere. Onlar ölüm vadilerinden, dağ gediklerinden, taşlı yollardan nice dayanılmaz görüntülere tanık olarak geliyordu. Kiminin kocası, kardeşleri gözleri önünde öldürülmüş, güzel kızları yağma edilmiş, ırzlarına geçilmiş, kimi anneler umutsuz bir anda küçük yavrularını bırakıp yaşlı gözlerle uzaklaşmış, aç susuz, güneş altında kavrulmuş, toza bulanmış, yol boylarınca soyulup neredeyse çıplak edilmiş, yaşlıları, hastaları bir dipçikle yere serilmiş olarak geliyorlardı. Dikenli golgotalarını sürdürmek üzere köprüden geçirilen talihsizler için burası bir kurtuluş noktası oluyordu bazen. Köprü üzerinde infaz edilenler bir yana, geçiş yapan kabileler içinden de niceleri böyle ümitsizlik sonucu ve acılarına son verme isteğiyle kendilerini suyun davetkar akışına teslim ettiler." [4]

Bir başka tanıklık bu anlatımları tamamlarken köprüdeki cellatlara yapılan bir intikam saldırısını da bilgimize sunuyor:

“18 Haziran 1915 gecesi birbirine bağılı 300 erkek tutukludan oluşun ölüm kafilesi polis nezaretinde Kanlı Küprü’ye götürölmekteydi. Cellatlar kasap gibi kollarını sıvamış bekliyordu. Üçer kişi bağları çözülererek onlara teslim ediliyordu.

İki polis kurbanı kol ve ayaklarından tutup tezgaha yatırıyor, cellat elindeki kılıcı önce boğazına, sonra kalbine, en sonu hayalarına saplıyor ve hep beraber suya bırakıyorlardı.

Boğazlanma sırası Hanımoğlu Sarkis’e gelmişti. Sarkis’in güzel sesi vardı, bütün Türkler tanırdı. O anda bir türkü söylemesini emrettiler. Sarkis ölüm kalım türküsünü söyledi. “Yiğit olan daha ne bekler...” derken kılıç boğazına gömüldü, sözleri ağızında kaldı. Tabii beklemiyorlardı öyle bir cüreti. Sarkis’in boynu omuzuna düşmüş ve kendini bir o yana bir bu yana savuruyordu. Sonunda dik tutulan bir kılıcın üstüne düştü ve nehrin sularına teslim edildi.

Manzaradan sarhoşa dönmüş cellatlar moladaydı. Ansızın bir kurşun yağmuru başladı köprünün öbür tarafındaki dut ağacının ardından. Herkes şaşkına dönmüş, iki bekçi vurulmuştu. Fakat mahkumları umutlandırın bu durum uzun sürmedi. Çevredeki nöbetçiler, hatta şehirdeki askerler sesi duyup köprüyü ve bahçeyi kuşattılar.

Eylemci kahraman bir Ermeniydi, bizim köyün okulunda görmüşüm. Misak adında Muşlu gezgin bir devrimci. Bilmiyoruz o geceki vahşi planı nereden öğrenmiş ve nasıl yıldırım gibi yetişmişti.

Kesilmeye getirilmiş sıradaki üç kişi, Çarsancaklı Yepro, Sığamlı Gagaz Misak ve Partsrahayetsi Hagop o kargaşa esnasında kaçmayı başardılar. Eylemci de karanlıktan istifade kaçıp izini kaybettirdi. Şehirden bir saat uzaktaki Seydiler isimli Türk köyüne ulaştı ve Mevlüd adı altında yaşadı.

Köprü üzerinde sistematik katliam devam ediyordu. Şah Veled ve Maro isimli polisler 25-30

kişiyi birbirine bağlayıp deneme yapıyorlardı, beşli Alman mavzerleri bir kurşunla kaç kişiyi delebilir diye. Hava ışımadan bütün kabile yok edilmişti.

Kaçak üç Ermeni gidip kaleye gizlendiler, orada gördükleri bir nöbetçiyi yukardan başına taş düşürüp hakladılar. Üç gün sonra Surp Mesrob'un inziva yerini ziyaret ettiler. Orada her biri kutsal Murazadu taşına birer çakıl taşı yapıştırmaya çalıştılar [5]. Yalnız Hagop'un taşı tutmuştu. Bu denemeden de kederlenmiş halde gecenin karanlığına daldılar.

Aç susuz ve tanımadıkları yollardan geceleri yol alarak kendilerini Dersim'e attılar. Çarsancaklı Yepro oradan Kafkas'a yöneldi, bir daha haber alınmadı. Sığamlı Misak aile fertlerini bulma umuduyla Palu'ya dönmeye çalışırken Kürtler tarafından öldürüldü. Kanlı Köprü'nün o geceki 300 kurbanından hayatta kalan yalnızca Partsrahayetsi Hagop'tur." [6]

[1] Raymond Kévorkian, Le Génocide des Arméniens, Paris-2006, s. 452-453

[2] Raymond Kévorkian, age, s. 453

[3] Harutyun Tsaxsuryan, Badmutyun Palahovidi Hınuts Minçev Mer Orenı (Eskilerden Günümüze Palahovid Tarihi), Beyrut-1974, s. 443

[4] Mesrop Grayyan, Palui Gyanken Arnıvadz Badgerner, Huşer, Çapadzo Kertıvadzner yev Artsag Eçer (Palu Yaşamından Alınmış Tasvirler, Anılar, Nazım ve Serbest Sayfalar), Antilias-1965 s. 542-549

[5] Burada sözü edilen yer 405 yılında Ermeni alfabesini yaratan Aziz Mesrop Maşdots'un o çalışmasını yaparken inzivaya çekildiği mağara ve kayalık mevkidir. Sonradan önemli bir ziyaret yeri olmuştur. Murazadu Ermenicede "murad veren, dilek karşılayan" anlamına gelir. Bu isimle anılan ziyaret taşına bir dilek tutarak küçük çakıl taşı yapıştırmak Ermeniler arasında yaygın gelenektir. Çakıl taşının yapışması dileğin tuttuğuna yorulur.

[6] Melkon Xosrovyan'ın anılarından aktaran H. Tsaxsuryan, age, s. 466-468.

(7) İllüstrasyon; Palu'nun Kanlı Köprüsü, Aradzani (Murat nehri) üzerinde. Alındığı kaynak: Vahan Tsaxsuryan, Havavi Imposd Ardziv, B. Aramyani Huşadedren Mşagyal (Havav'ın Asi Kartalı, B. Aramyani'nin Hatıra Defterinden Derleme), New York-1950, s. 49